

УДК 81'42

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-209-10>

КОНЦЕПТОСФЕРА «ЗБРОЙНЕ ПОВСТАННЯ» У ПОЕМІ Т. ШЕВЧЕНКА «ГАЙДАМАКИ»: ЛІНГВОКОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ

CONCEPTUAL SPHERE "ARMED UPRISING" IN T. SHEVCHENKO'S POEM "HAYDAMAKY": LINGUOCOGNITIVE ASPECT

Вільчинська Т. П.,
orcid.org/0000-0003-4881-6132
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української мови та славістики
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

Вільчинський О. К.,
orcid.org/0000-0001-8369-1692
кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент,
доцент кафедри журналістики
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

Стаття присвячена аналізу концептосфери «збройне повстання» у поемі Т. Шевченка «Гайдамаки». Актуальність теми, з одного боку, визначає її інтерес до мілітарних концептів, який особливо активізувався під час повномасштабної російсько-української війни, а з іншого – до творчості геніального українського письменника, художника, філософа, нескореного патріота Т. Шевченка, який і через 210 років від дня народження залишається символом незламності духу, поетом номер один в Україні. Метою дослідження було, використовуючи фреймову теорію, змодельовати концепти, що репрезентують концептосферу «збройне повстання», та продемонструвати особливості використання мовних засобів концептуалізації для збереження історичної пам'яті, виховання неприйняттого ставлення до ворогів та захопливого до захисників України. Матеріалом послужила поема «Гайдамаки», яка і у свій час, і пізніше зазнавала неоднозначних оцінок і тлумачень з боку критиків, де правдиво зображено козацько-селянське повстання проти шляхти на Правобережній Україні в 1768 р., відоме під назвою Коліївщина. Аналіз концептосфери «збройне повстання» у «Гайдамаках» Т. Шевченка показав, що представлена вона чотирма ядерними концептами: «боротьба», «повстанці», «вороги» і «зброя», кожен з яких структурується за допомогою фреймів, зокрема таксономічного, предметного, акціоного і компаративного. Проведене дослідження підтвердило, що народна свідомість містить багато компонентів, здатних актуалізуватися, коли історичні умови сформулюють для них сприятливий ґрунт. Авторіві вдалося передати правдиву картину збройного повстання 1768 р., створити переконливий образ українських повстанців, борців проти соціального, національного і релігійного гніту. Значення подібних досліджень у їхньому прикладному характері, насамперед сьогодні під час російсько-української війни, що стала важливим викликом перед суспільством, коли концепти розглядають як дієвий лінгвістичний інструмент протидії ворожій пропаганді.

Ключові слова: концепт, концептосфера, фрейм, повстання, Т. Шевченко.

The article is devoted to the analysis of the conceptual sphere of "armed uprising" in T. Shevchenko's poem "Haidamaky". The relevance of the topic, on the one hand, determines her interest in military concepts, which became especially active during the full-scale Russian-Ukrainian war, and on the other hand, in the work of the brilliant Ukrainian writer, artist, philosopher, unconquered patriot Taras Shevchenko, who even after 210 years of his birth remains a symbol of indomitable spirit, the number one poet in Ukraine. The purpose of the study was, using frame theory, to simulate concepts that represent the conceptual sphere of "armed uprising" and to demonstrate the features of the use of linguistic means of conceptualization to preserve historical memory, foster an unacceptable attitude towards enemies and an admirable attitude towards the defenders of Ukraine. The material was the poem

"Haidamaky", which both in its time and later was subjected to ambiguous assessments and interpretations by critics, which truthfully depicts the Cossack-peasant uprising against the nobility in Right-Bank Ukraine in 1768, known as Koliyivshchyna. The analysis of the conceptual sphere of "armed uprising" in T. Shevchenko's "Haidamaky" showed that it is represented by four nuclear concepts: "struggle", "insurgents", "enemies" and "weapons", each of which is structured with the help of frames, in particular taxonomic, subject, actional and comparative. The study confirmed that the people's consciousness contains many components that can be actualized when historical conditions form a favorable ground for them. The author managed to convey a true picture of the armed uprising of 1768, to create a convincing image of Ukrainian insurgents, fighters against social, national and religious oppression. The significance of such research is in its applied nature, especially today during the Russian-Ukrainian war, which has become an important challenge for society, when concepts are considered as an effective linguistic tool to counter hostile propaganda.

Key words: concept, conceptual sphere, frame, uprising, T. Shevchenko.

Постановка проблеми. В умовах повномасштабної війни росії проти України активізується проблема дослідження мілітарних концептів в українській мовно-національній картині світу, зокрема таких, як «війна», «боротьба», «борня», «збройна агресія», «збройний конфлікт», «визвольне змагання», «збройне повстання» і под. Проте якщо раніше напрямки їх студіювання зводилися здебільшого до ескізної реконструкції, встановлення особливостей мовного вираження в медійному та художньому дискурсах, то поширення нових лінгвістичних підходів, як-от лінгвокогнітивного, психолінгвістичного, лінгвокультурологічного, дає змогу по-іншому підходити до їхнього аналізу. Це особливо важливо під час російсько-української війни, коли концепти стали активно використовувати як когнітивні інструменти прихованого впливу на людське позасвідоме.

З іншого боку, на актуальність теми впливає матеріал дослідження, яким послужила поема Т. Шевченка «Гайдамаки». Про перспективність вивчення творчості Великого Кобзаря писало багато дослідників. Як виразник народних дум, він піднявся на висоту загальнонаціонального поета, якому судилося стати символом культурного й духовного відродження української нації. Сучасники поета згадували: «Усі ми – київська молодь – знали Шевченкові твори напам'ять і були очаровані ними» (М. Костомаров) або «З Вашим «Кобзарем», наче з яким скарбом дорогим носяться, ...чи не по «Кобзареві» вже й Богу моляться» (П. Куліш).

У радянські часи Т. Шевченка намагалися зобразити гнівним пророком, революціонером-демократом, спотворювали релігійність поета, а багато інших фактів про нього взагалі замовчували. Навіть у повних зібраннях творів деякі з них свідомо пропускали, а частину навмисно хибно пояснювали, намагаючись у такий спосіб культивувати його несприйняття. Та відкинути Т. Шевченка і заборонити його твори, як це було з іншими, «меншими» письменниками, не могли, бо занадто шанованим і відомим він був. Отож, і в 210 річницю від дня народження геніального українського письменника, художника, філософа, нескореного патріота він залишається символом українського відродження, незламності духу, поетом номер один в Україні.

Кожен твір Великого Кобзаря засвідчує непізнаність феномену Тарасового генія. До таких повною мірою належить поема «Гайдамаки», яка і у свій час, і пізніше зазнавала неоднозначних оцінок і тлумачень з боку критиків. У поемі автор зображує козацько-селянське повстання проти шляхти на Правобережній Україні в 1768 р., відоме під назвою Коліївщина.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ключовим моментом для лінгвокогнітивних досліджень є вивчення концептів як вербалізаторів пізнавальної діяльності людини, її сприйняття світу. Серед основних понять когнітивної лінгвістики «концептосфера», «концепт», «фрейм», якими послуговуємося далі в нашому дослідженні. Концептосферою традиційно називають сукупність концептів, об'єднаних за тематичною ознакою [1, с. 43]. Під концептом, слідом за М. Кочерганом, розуміємо ментальний прообраз (уявлення про об'єкт), ідею поняття і навіть саме поняття [2, с. 152]. Незважаючи на те, що мілітарні концепти уже привертати увагу науковців (Т. Вільчинська, О. Данилейко, І. Карпенко-Іванова, О. Кирилюк, О. Мате-

ринська, Г. Яворська), чимало питань залишається малодослідженими, як-от проблема фреймового моделювання. Щодо фрейму, то, як стверджує Ч. Філлмор, він позначає абстрактну стандартну ситуацію, і щоб зрозуміти певний контекст, мовцю потрібен ментальний доступ до набору таких схематичних ситуацій [3, с. 120]. Структура фрейму передбачає наявність вершини (теми), тобто макропропозиції, та слотів (терміналів), які заповнюються пропозиціями. Слоти всередині одного фрейму пов'язані між собою певними семантичними зв'язками, при цьому окремих слот сам може бути фреймом або одночасно перебувати в складі декількох фреймів. Загалом, якщо концепт позначає будь-яку одиницю знання, то фрейм – структуровану, тобто це «структура, що репрезентує стереотипні, типізовані ситуації у свідомості людини і призначена для ідентифікації нової ситуації, яка ґрунтується на такому самому ситуативному шаблоні» [2, с. 441]. Отож, у статті послуговуємося терміном «фрейм» на позначення стереотипної структури концепту. Це означає, що, аналізуючи зображуване, автор, спираючись на власний досвід, користується стереотипними уявленнями, тобто об'єктивує дійсність на основі усталених, зрозумілих для більшості індивідуальних схем.

У представленому дослідженні застосовуємо типологію фреймів, запропоновану С. Жаботинською, яка акцентує увагу на чотирьох базових фреймах: таксономічному, предметному, акціональному і компаративному [4, с. 19]. В основі вказаних фреймів лежать відношення категоризації, які можна продемонструвати такими схемами: таксономічний фрейм об'єктивує *ЩОСЬ* як рід, вид; акціональний визначає дію *АГЕНСА*; предметний характеризує аналізовану сутність (*ХТОСЬ* або *ЩОСЬ*) за якісними, кількісними, буттєвими, локативними та темпоральними параметрами і компаративний, що визначається відношеннями тотожності схожості, подібності [4, с. 18–19]. За допомогою системи базових фреймів можна пояснити не тільки семантику слова, а й особливості його вживання в мікроконтекстах.

Важливо зазначити, що для розуміння концепту реципієнти мають бути обізнані з усією концептосферою, тобто вона повинна бути представлена в їхній ментальній картині світу. Так, представники ворогуючих сторін по-різному будуть оцінювати збройне протистояння, оскільки слоти в структурі фрейму будуть заповнені різними пропозиціями.

Метою і завданнями дослідження є, використовуючи фреймову теорію, змоделювати концепти, що репрезентують концептосферу «збройне повстання», та продемонструвати особливості використання мовних засобів концептуалізації для збереження історичної пам'яті, виховання неприйняттого ставлення до ворогів, усіх тих, хто гнобив українців, та захопливого до захисників України, її оборонців.

Виклад основного матеріалу. У сучасній українській історіографії боротьбу за незалежність України в різний час позначали по-різному. Щодо збройної боротьби, спрямованої проти кріпосницького ладу, національного й релігійного гніту, яка відбулася в XVII – XVIII ст., то її частіше кваліфікують як повстання. Загалом будь-яке повстання – збройна боротьба пригнобленого народу за свої права. У 1768 р. відома як боротьба українців на Правобережжі України, що перебувала тоді під владою Польщі, проти польсько-шляхетського гніту, рушійною силою в якій стали козаки і селяни, або, як їх називали, гайдамаки.

Особливості мовної об'єктивації досліджуваної концептосфери засвідчують, що представлена вона передусім чотирма ядерними концептами «боротьба», «повстанці», «вороги» і «зброя», які об'єктивують передусім трагічну семантику фреймового наповнення.

Таксономічний (ідентифікаційний) фрейм концепту «боротьба» можна структурувати в такий спосіб: *БОРОТЬБА* проти гніту є *ТРАГЕДИСЮ, ПОГРОМОМ, ЖЕРТВОЮ, ВТРАТОЮ, СМЕРТЮ, ПЕКЛОМ, СВЯТОМ великим, пекельним, ВЕСІЛЛЯМ, ПОЖЕЖЕЮ* і *ПОПЕЛИЩЕМ, ПОРАЗКОЮ, ЛИХОМ, ЖАХОМ, РІЗНЕЮ, ПОКАРАННЯМ, РОЗПЛАТОЮ, МУКОЮ, КРОВ'Ю, БРУДОМ*. Пор.: *Отаке-то було лихо / По всій Україні! / Гірше пекла...* [5, с. 87]; *Всі полягли, всі покотом; / Ні душі живої / Шляхетської й жидівської* [5, с. 90]; *Минають дні, минає літо, / А Україна, знай, горить* [5, с. 98]; *На улицах, на розпутьях / Собаки, ворони /*

Гризуть шляхту, клюють очі; / Ніхто не боронить [5, с. 87]; ... а кругом їх / **Пекло червоніє.** / У полум'ї, повішані / На кроквах, чорніють / Панські трупи [5, с. 90]; Мало клятим карі!.. / Дайте ножа, дайте силу, / Муки ляхам, муки! [5, с. 84].

Відповідно кваліфікативний предметний фрейм втілюють атрибутиви: *пекельна, кривава, велика, страшна, довга*, напр.: *Пекельнеє свято / По всій Україні сю ніч зареве; / Потече багато, багато-багато / Шляхетської крові* [5, с. 82]; *Поєднались, – дожидають / Великого свята* [5, с. 72]; ... *і там розлилось, / Не знає за що, крові широкєє море* [5, с. 81]; «*Карі ляхам, карі!*» / *Страшної, страшної...* [5, с. 101] або за локальними чи темпоральними характеристиками: *Од Києва, до Умані / Лягли ляхи трупом* [5, с. 100]; *Аж до моря запорожці / Степ широкий вкрили* [5, с. 57]; *Довго-довго кров степами / Текла-червоніла* [5, с. 81]; *Отак було / По всій Україні / Протині ночі Маковія, / Як ножі святили* [5, с. 71].

Когнітивно багатоплановими в «Гайдамаках» Т. Шевченка є концепти «повстанці» і «вороги». Таксономічний фрейм першого представлений корелятами *КОЗАКИ, НАЙМИТИ, ГАЙДАМАКИ, ЗАПОРОЖЦІ*, напр.: *Гуля Максим, гуля батько, / А за ним хлоп'ята. / Запорожці ті хлоп'ята, / Сини його, діти...* [5, с. 74]; *Повалили гайдамаки, / Аж стогне діброва* [5, с. 75]; *Як козаки на байдаках / Пороги минали... Та як, люльки закуривши / В Польщі на пожарі, / В Україну верталися, / Як бенкетовали* [5, с. 57].

Виокремлення в межах фреймів слотів і підслотів, сукупність яких утворює своєрідний смисловий каркас, дозволяє наочно представити його внутрішню наповненість та виділити два термінальні слоти: 1) представники командирського складу: *СТАРШИНА, КОЗАЦЬКЕ ПАНСТВО, КОШОВИЙ, СОТНИК, ГЕТЬМАН, ОТАМАН, ВАТАЖОК* і 2) звичайні повстанці: *КОЗАКИ, НАЙМИТИ, СІРОМАХИ, ПРОСТЕ КОЗАЦТВО*. Пор.: *Пишними рядами / Виступають отамани. / Сотники з панами / І гетьмани...* [5, с. 57]; «*Кошовим, – каже, – буде, та й годі; / А може, ще і гетьманом, коли тєє...*» [5, с. 72]; *Неначе в ірїй, налетіло / З Смілянщини, з Чигирини / Просте козацтво, старшина, / На певне діло налетіли. / Козацьке панство походжає... / І поглядає на Чигрин* [5, с. 72]; *А тим часом гайдамаки / стали вздовж базару... / «Гуляй!» – загукали. / Вечеряють...* [5, с. 90]; *Ярема гнувся, бо не знав, / Не знав сіромаха, що вирости крила...* [5, с. 61].

Важливо зазначити, що значну частину становлять кореляти конкретних історичних осіб, як-от: *БОГДАН, ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ (БОГДАН), МАКСИМ ЗАЛІЗНЯК (МАКСИМ), ГОНТА, НАЛИВАЙКО, БОГУН, КОНАШЕВИЧ, ГОЛОВАТИЙ*, напр.: *Згадайте Богдана, Старого гетьмана; ... / Та, як ми, з ножами, / З ножами святими, / Та з батьком Максимом / Сю ніч погуляєм, / Ляхів погойдаєм* [5, с. 73]; *Де Остряниця стоїть / Хоч би убогая могила? / Де Наливайкова? Нема!... / Де той Богун, де та зима?* [5, с. 79]; *А Умань палає, / Світить Гонті до роботи / І на дітей світить* [5, с. 72].

Поряд з конкретними персонажами поет виводить вигаданий образ Яреми як непримиримого борця проти визискувачів: *Максим ріже, а Ярема / не ріже – лютує: З ножем в руках, на пожарах / І днює, й ночеє* [5, с. 100].

На жаль, в історію Коліївщина ввійшла як жорстока боротьба, в якій було пролите багато невинної крові. Відтак, Т. Шевченко правдиво зображує повстанців безжалісними, які залишають після себе ріки крові і гори трупів, напр.: *Не милують, / Карають, завзяті. / Як смерть люта, не вважають / На літа, на вроду / Шляхтяночки й жидівочки. / Тече кров у воду. / Ні каліка, ні старий, / Ні мала дитина / Не остались, – не вблагали / Лихої години* [5, с. 90]; *А Гонта кричить: / ... Крові мені, крові! / Шляхетської крові, бо хочеться пить...* [5, с. 102].

Предметний фрейм представлений назвами актуальних ознак суб'єктів. У випадку трагічної семантики такими, як *ГАЙДАМАКИ нерозумні, старі й малі, убогі й багаті*, напр.: *Гайдамаки встали... / Нерозумні. Хто ватажком / Піде перед вами, / Хто проведе?* [5, с. 58] або *У темному гаю / Зібралися: старий, малий, / Убогий, багатий* [5, с. 71].

Помітно вираженим є акціональний фрейм: *ПОВСТАНЦІ воюють, гуляють, бенкетують, ворогів вбивають, катують, ріжуть, вішають, рубають, лютують, гойдають, маєтки руйнують, палять, кров'ю напувають і под.* Напр.: *Отакий-то наш отаман / І воює, і гарцює / З усієї сили* [5, с. 74–75]; *Як виріжуть гайдамаки / Ляхів в Україні...* [5, с. 68]; *До самої ночі ляхів мордували; / Душі не осталося* [5, с. 102]; *Базиліан школу... / Сам Гонта руйнує* [5, с. 101]; *Погуляли гайдамаки, Добре погуляли: Трохи не рік шляхетською / Кров'ю наповали / Україну...* [5, с. 106].

Компаративний фрейм засвідчує зіставлення козаків із хмарою, напр.: *Як та хмара, гайдамаки / Умань обступили / Опівночі; до схід сонця / Умань затопили, закричали: / «Карай ляха знову!»* [5, с. 100].

Різноплановим у досліджуваному творі є також концепт «вороги», відповідний таксономічний фрейм якого представлений корелятами: *ЛЯХИ, ШЛЯХТА, КОНФЕДЕРАТИ, ЖИДИ, ВОРОГИ*, а також *МОСКАЛІ, ТАТАРИ, ТУРКИ, ОРДА*. Напр.: *Ото гайдамаки... вони рознесуть / Ляхам, жидам кару...* [5, с. 72]; *Задзвонили у всі дзвони / По всій Україні; / Закричали гайдамаки: / «Гине шляхта, гине»* [5, с. 83]; *Була колись шляхетчина... / Мірялася з москалями, / З ордою, з султаном, / З німотою...* [5, с. 60]; *А ворога, заплющившись, / Ката, не минає* [5, с. 74]; *Навішано трупу – / Тільки старших, а так шляхта – Купою на купі* [5, с. 86].

Помітно меншу частину тут становлять кореляти історичних постатей на зразок *ПОНЯТОВСЬКОГО, ПУЛАВСЬКОГО, ПАЦА*, напр.: *Запановав над ляхами / Понятовський /... та й думав шляхту / Приборкать трошки... не зумів!* [5, с. 60]; *На гвалт Пулавського і Паца / Встає шляхетська земля* [5, с. 60].

Щодо предметного фрейму, то він об'єктивується передусім за допомогою негативно забарвлених атрибутивних одиниць та ін.: *ЛЯХИ (ШЛЯХТА) погані, вражі, навісні, скажені, кляті, прокляті, п'яні, ляхи-поганці, ляшки-панки*. Напр.: *Шануйтеся ж, вражі ляхи, / скажені собаки: Йде Залізник Чорним шляхом, / За ним гайдамаки* [5, с. 75]; *Іде Ярема... / До ляхів поганих / У Черкаси* [5, с. 82]; *Сміються та лають / Кляту шляхту* [5, с. 85]; *... Та слухали, як шляхетство / Навісне гукає... Шляхта репетує* [5, с. 60]; *Один тільки під лавою / Конфедерат п'яний / Не здужа встать...* [5, с. 65] або *А ми будем шинкувать, / Ляшків-панків частувать* [5, с. 72].

Загалом вороги послідовно асоціюються із загрозою, яку треба знищувати: *Беріть ножі! освятили! / Нехай ворог гине!* [5, с. 80]; з нечистою силою, місце якій у пеклі: *Ляхам, жидам кару; / За кров і пожари / Пеклом гайдамаки ляхам оддадуть* [5, с. 72].

Акціональний фрейм заповнюють пропозиції: *ВОРОГИ (ШЛЯХТА, ЛЯХИ, КОНФЕДЕРАТИ) вбивають, мордують, катують, мучать, вішають, палять, твалтують, церкви руйнують*. Напр.: *Ще день Україну катували / Ляхи скажені...* [5, с. 60]; *А магнати палять хати, / Шабельки гартують* [5, с. 60]; *Розбрелись конфедерати... / Та й ну руйнувати. / Руйнували, мордували, / Церквами топили...* [5, с. 60]; *Батька ляхи замучили, / А мене... боюся, / Боюся згадать, моя сиза... / Узяли з собою. / Не розпитуй, бабусенько, / Що було зо мною* [5, с. 95–96].

Компаративний фрейм засвідчує зіставлення ворогів із хортами, напр.: *Понура шляхта, мов хорти, / За двері вийшла* [5, с. 70].

Таксонімічний фрейм концепту «зброя» представлений корелятами *ШАБЛЯ, НІЖ (СВЯЧЕНИЙ), БУЛАВА, ДОМАХА, ГАРМАТА*. У його межах розрізняємо два термінальні слоти: 1) холодна зброя (*ШАБЛЯ, НІЖ, БУЛАВА, ДОМАХА*) і 2) вогнепальна зброя (*ГАРМАТА*). Пор.: *Магнати палять хати, / Шабельки гартують* [5, с. 60]; *А Залізник в Смілянщині / Домаху гартує* [5, с. 83]; *Прокинься доля, козак заспіва: / «Ні жида, ні ляха, а в степах України – / О Боже мій милий – блисне булава!»* [5, с. 83] та *«Не хочу гуляти! Огню, діти! дьогтю, клоччя! / Давайте гармати; В потайники пустить огонь!»* [5, с. 94]. Та найбільше слововживань демонструє номен *ніж (свячений)*, пор.: *«Батьку! Брате! / Чом я не сторукий? / Дайте ножа, дайте силу, / Муки ляхам, муки!* [5, с. 84]; *Давно те минуло... / Де Залізник, Гонта з свяченим гуляв* [5, с. 104].

Предметний фрейм: *НІЖ святий*, напр.: *Де ходили гайдамаки / З святими ножами...* [5, с. 106] або *Завтра вночі у Чигрині / Свячений дістану* [5, с. 67].

Акціональний: *ШАБЛІ, ДОМАХИ гартують, НОЖІ гострять, щерблять, СВЯЧЕНИМИ ріжуть, копають*, напр.: *Погуляли гайдамаки, / Добре погуляли: / Трохи не рік шляхетською / Кров'ю наповали / Україну, та й замовкли – / Ножі пощербили* [5, с. 106]; *Свячений виймає / І свяченим копа яму* [5, с. 103].

Щодо героїчної семантики фреймового наповнення, то її демонструють два концепти «боротьба» і «повстанці». Таксономічний фрейм першого структуруємо так: *БОРОТЬБА*, що є *СПРАВЕДЛИВОЮ (СВЯТОЮ) СПРАВОЮ, МРІЄЮ, АСОЦІЮЄТЬСЯ З МИНУЛОЮ СЛАВОЮ, ВІРОЮ В ПЕРЕМОГУ*. Напр.: *Добре сину, ножі будуть / На святеє діло* [5, с. 84]; *Йй Ярема розказував, Як жить вони будуть / Укупочці, як золото / І долю добуде, / Як виріжуть гайдамаки / Ляхів в Україні, / Як він буде панувати, / Коли не загине* [5, с. 68]; *Посіяли гайдамаки / В Україні жито, / Та не вони його жали... / Розійшлися гайдамаки, / Куди який знає... / Та й досі / Осталася слава... / А Україна навіки, / Навіки заснула. / З того часу в Україні / Жито зеленіє* [5, с. 107–108]; *Все йде, все минає – і краю немає, / А сонечко встане, як перше вставало...* [5, с. 55].

Таксономічний фрейм другого концепту об'єктивує семантику *ПОВСТАНЦІ* як *ОБОРОНЦІ, ЗАХИСНИКИ, МУЧЕНИКИ, БОРЦІ, СМІЛИВЦІ, ПРАВЕДНИКИ, СИНИ УКРАЇНИ*, напр.: *Багато їх, а хто скаже, / Де Гонти могила, / Мученика праведного / Де похоронили?* [5, с. 81]; *Згадайте праведних гетьманів: / Де їх могили?* [5, с. 79]; *А ясновельможний, на воронім коні, / Блисне булавою – море закипить... Лихо мліє перед ними...* [5, с. 71].

Поетизуючи повстанців, Т. Шевченко називає їх синами, дітьми, Залізняка – батьком, напр.: *Сини мої, гайдамаки!* [5, с. 55]; *Та з батьком Максимом / Сю ніч погуляєм* [5, с. 73].

Предметний фрейм представлений тут позитивно маркованими атрибутивами, описовими та прикладковими конструкціями: *дужий, славний, завзятий, душа щира, козацького роду, товариські, товариші-гайдамаки*, напр.: *Де лежить / Останок славного Богдана?* [5, с. 79]; *На базарі... стоїть Гонта / З Максимом завзятим* [5, с. 100]; *Як то тяжко блукать в світі / Сироті без роду; / А до того – душа щира, / Козацького роду* [5, с. 59]; *Із Умані / Де-де чуть – гукають / Товариші-гайдамаки* [5, с. 103].

Автор із добрим гумором змальовує козаків-запорожців: *Якби таки або так, або сая, / Якби таки запорозький козак...* [5, с. 78].

Акціональний фрейм: *ПОВСТАНЦІ справедливо карають, шанують старших, допомагають знедоленим, страждають, гинуть за Україну*, напр.: *Як козаки шляхту покарали / За те, що не вмiла в добрі панувать* [5, с. 81]; *Поцілував мертвих в очі, / Хрестить, накриває / Червоною китайкою... / Тяжко-важко плаче: / Сини мої, сини мої! / На ту Україну / Дивітеся: ви за неї / Й я за неї гину* [5, с. 103]; *І Яремі дали коня / Зайвого з обозу. / Усміхнувся на воронім / Та й знову у сльози* [5, с. 85].

Компаративний фрейм засвідчує зіставлення війська козацького з морем, напр.: *Базари, де військо, як море, ... / Перед бунчуками, бувало, горить ...* [5, с. 71]; Залізняка – з орлом, напр.: *Отакий-то наш отаман, / Орел сизокрилий!* [5, с. 74].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Аналіз концептосфери «збройне повстання» у «Гайдамаках» Т. Шевченка підтвердив, що народна свідомість містить багато компонентів, здатних актуалізуватися, коли історичні умови сформулюють для них сприятливий ґрунт. Так, авторові вдалося створити правдиву картину збройного повстання 1768 р., переконливий образ українських повстанців, борців проти соціального, національного і релігійного гніту, образ, сповнений сили, життєвої енергії, який повністю відповідає характеру українців. У статті досліджена концептосфера представлена чотирма ядерними концептами: «боротьба», «повстанці», «вороги» і «зброя», кожен з яких структурується за допомогою фреймів, зокрема таксономічного, предметного, акціонального і компаративного. Знайшла підтвердження думка,

що істинні цінності були і залишаються незмінними: борці за справедливість заслуговують поваги, а вороги – зневаги й осуду.

Перспективи подібних досліджень зумовлені їх прикладним характером, насамперед сьогодні, коли концепти розглядають як дієвий лінгвістичний інструмент протидії ворожій пропаганді, передусім у час російсько-української війни, що стала важливим викликом перед суспільством, яке піддається ворожому впливу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Космеда Т., Плотнікова Н. Лінгвоконцептосфера: мікроконцептосфера СВЯТКИ в українському мовному просторі: монографія. Львів: ПАІС, 2010. 408 с.
2. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: підручник. Київ: Академія, 2006. 464 с.
3. Fillmore Ch. Frame Semantics. *Linguistics in the Morning Calm*. Seoul: Hanshin, 1982. P. 111–137.
4. Жаботинська С. Семантика лінгвальних мереж у навчальному комбінаторному тезаурусі. *Studia Philologica*. 2019. № 2. С. 17-27. DOI: 1028925 / 2311-2425. 2019. 13.3.
5. Шевченко Т.Г. Кобзар / приміт. Є.К. Нахліка, іл. худож. В.І. Лопати. Київ: Просвіта, 1993. 512 с.